

IDENTITATEA BASARABENILOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Nadia Cristea*

Abstract. *The Romanians living nowadays in the Republic of Moldova trace back their sense of national identity through Romanian language (cherished in the folk background for 106 years under Tsarist domination, between 1812–1918), culture, various economic, social or judicial practices, which have been preserved in a corrupted form during the Russification period of the gubernia of Bessarabia. Any researcher of the Romanians' History aims to discover in vintage documents genuine evidence of ethnolinguistic, folk and historiographic identity. The historical testimonies are a solid argument for the identity attestation of the Bessarabian Romanians, that fully justify their membership to the Romanian nation. The historical writings mentioned in our article mirror a part of the historical, cultural, social, linguistic aspects in Bessarabia at the end of the 19th century, which join the general aspects of the history of Romanians during this time. We searched for the authors who wrote about Bessarabia, not only historians, but also journalists and literates, who found the courage, the time and opportunity to write about, to mention for the first time Bessarabia and the problems it was confronted with. For us, these writings represent a vaste documentary heritage, which enter the competition with the much more numerous Russian vintage writings. In this context, we consider that placing the history of Bessarabia in the frames of the general interest regarding all the territories inhabited by Romanians is not only legitimate, but also necessary.*

Keywords: Bessarabia, Romanian identity, 1855–1918, Alecu Russo, D.C. Moruzi, Basarab, Zamfir Arbore, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga.

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-au publicat studii de dimensiuni variabile, articole, scrisori, capitole separate în sinteze, fragmente în care au fost amintite soarta ținutului românesc, situația din diferite domenii și atitudinea față de politica țaristă în Basarabia.

Istoricii români au fost niște patrioți pe deplin încredințați că ținuturile strămoșești vor fi libere și unite într-un singur stat, iar societatea autohtonă va prospera alături de celelalte din Europa. Aceste aspirații erau provocate de dispersarea geopolitică a teritoriilor românești, iar înaintașii noștri, trăind realitățile naționale, erau îndreptățiți să-și dorească apartenența la o Românie unică.

În contextul evenimentelor amintite, plasarea istoriei Basarabiei în cadrul interesului general al cunoașterii regiunilor românești este nu doar legitimă, ci și necesară. Acest spațiu, fost autohton până în 1812, va stârni în această perioadă, dar și mai târziu o preocupare cu atât mai apăsătoare, cu cât se afla sub o stăpânire

* Prof. dr., director al Liceului Teoretic *Pro Succes* din Chișinău. E-mail: nadiacristea67@yahoo.com.

străină, direct interesată de arealul Principatelor Române. Scrierile în cauză, preponderent de expresie rusă, se vor diversifica problematic, odată cu amplitudinea datului politic din această zonă, îndeosebi atunci când interesele teritoriale vor fi periclitare de extinderea sferei de influență a Imperiului țarist. Evenimentele politice internaționale vor constitui o parte considerabilă a istoriei Basarabiei, vizând politica și istoria – noțiuni inerente cercetării istorice. „Istoria naște politică, politica generează istorie și face apel curent la aceasta, dacă nu pentru «înțelepciunea» pe care ea ar trebui să i-o împrumute, măcar pentru argumentele pro domo ce i se pretind la nevoie.”¹

La acest secol tumultuos și plin de evenimente ne vom raporta prin prisma lucrărilor românești, care au fost așteptate și solicitate în acea epocă, pentru că invocau aspecte din viața și trecutul Basarabiei, dar, trebuie menționat cu regret –, acestea fiind în întârziere temporală vizavi de cele ruse. Dacă scrisul istoriogeografic de după perioada unirii Principatelor ar fi fost argumentat prin suita abordărilor despre Basarabia, pământ românesc –, gest constituind, în opinia noastră, un lucru firesc și reclamat de consăngeni, ar fi fost promovată ideea coeziunii naționale și am fi asistat la un proces de transformare a mentalității colective în acest spațiu istoric.

Chestiunea Basarabiei debutează în anii instaurării dominației rusești, fiind argumentată sub aspectul istoric, al dreptului internațional, ca fond național-lingvistic, religios și colonizare organizată. Această problemă a reprezentat pentru autorii ruși posibilitatea de a-și justifica acțiunile în contextul *problematicii orientale* și, în special, cele inițiate din 1812, iar pentru cei români au constituit o reacție la actele ilegale comise în raport cu consolidarea și perpetuarea spiritului autohton în acest areal supus rusificării. Acest subiect pare a nu se fi epuizat nici în zilele noastre, suferind în anumite intervale temporale modificări ideologice, politice, factologice, interpretative, operând cu diverse aspecte mai puțin cunoscute sau studiate și contribuind astfel la dezvoltarea și completarea patrimoniului istoriei naționale.

Perioada începutului de secol al XIX-lea până în deceniul VII, la care ne referim, a fost acoperită în spațiul pruto-nistean de scrieri istorice, impresii de călătorie, rapoarte sociale și statistice realizate de semnatari ruși. Acest fapt reprezenta un avantaj calitativ și cantitativ pe seama contributorilor sus citați. Autorii scrierilor timpului în limba română proveneau din zonele istorice românești, căci din Basarabia găsim prea puțini, care să se fi aplecat asupra acestui capitol. Vom afla printre marii intelectuali ai secolului al XIX-lea pe B.P. Hașdeu, Alecu Russo, ambii cu origini basarabene, dar nu vom întâlni în scrierile lor prea multe aspecte ce țin nemijlocit de istoria sau chestiunea Basarabiei. În *Istoria literaturii*, Nicolae Iorga consemnează cu prețuire amintirile lui Alecu Russo, unde „se întâlnesc pagini în care scriitorul înfățișează mediul copilăriei lui (...), satul basarabean din codrii Bâcului”².

¹ Alexandru Zub, *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, Iași, Edit. Junimea, 1983, p. 311.

² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea – de la 1821 înainte*, București, Institutul de Arte Grafice, Edit. Minerva, 1907, p. 178.

Din *Amintirile* sale aflăm date despre copilăria autorului în secolul al XIX-lea, detalii legate de codrii Orheiului, de categoriile sociale din Basarabia, înfățișate plastic în opera sa. Din conținutul *Amintirilor* răzbate critica aspră a realităților năpădite de ideea străinătății, incapabilă însă să distrugă naționalitatea românească, ci, dimpotrivă, întărind-o întru vitejia și conștiința ei³. Atitudinea scriitorului față de jugul țarist, austriac și cel turcesc îi fortifică dragostea de neam și ura contra străinului.

Mihail Kogălniceanu, sufletul mișcării naționale, care este nu doar adeptul unei Dacii comune, ci și unul dintre cei mai importanți oameni de stat, constituie centrul solidarității istoriilor din teritoriile locuite de români. Având rădăcini materne în Basarabia, ne așteptam să regăsim în volumele sale informații sau referințe directe la Basarabia, însă scrierile sale nu ating acest subiect oferind prioritate altor teritorii românești. Ca scriitor, Kogălniceanu acordă Bucovinei un loc aparte în opera sa literară și politică, motiv ce ne face să credem că doar absența răgazului nu i-a îngăduit să se ocupe de pământul strămoșesc supus Rusiei.

Pentru înțelegerea noastră spirituală și sentimentală trebuie precizat că atât în secolul al XIX-lea, cât și în cel de-al XX-lea, intelectualii au contat pe opera lui B.P. Hașdeu, mare gânditor, filolog și istoric român, așteptată ca un răspuns la anexarea și rusificarea teritoriului românesc dintre Prut și Nistru, ca pământ matern. În opera sa, autorul își prezintă ideile constructive despre români și unitatea națională, fără a încerca să întregască, într-un volum separat, informația cu privire la unitatea Basarabiei și a Principatelor Române.

Așteptările noastre în acest sens prind contur în cea mai mare parte, fiind realizate de tatăl scriitorului, Alexandru Hâșdeu, care găsește forma cea mai adecvată epocii, de a scrie în limba rusă despre Basarabia și de a publica în revistele editate în Rusia.

Este un adevărat poliglot, student precoce la Harkov, în Galiția, apoi la München, ce devine profesor și avocat, ajungând o celebritate în domeniu. Ca bun român și patriot al poporului său, a popularizat în publicatele vremii cântece populare moldovenești și valahe, însoțite de comentarii etnografice și istorice. În anul 1835, în revista rusească *Telescop*, autorul publică un studiu aparte, *Literații basarabeni*, despre autorii români din Basarabia: A. Donici, C. Stamati, amintind și de tatăl său, T. Hașdeu. O altă aptitudine a sa sunt discursurile rostite în fața elevilor absolvenți, după modelul francez. „Hâșdeu care ajunsese cunoscut Românilor prin cuvântarea sa școlară din 1837, reprodusă în traducere (...), acest om cu însușiri superioare (...), foarte patriot moldovean, deși uitase limba moldovenească sau nu scria într-înșea (...), se ocupa de agricultură, de botanică, de lexicografie, plus filosofie română rămasă în manuscris.”⁴

În secolul al XX-lea unii cercetători s-au preocupat de opera sa literară și filosofică, afirmând că, deși fragmentară și risipită, realizată în condiții propice

³ Alecu Russo, *Amintiri, Opere complete*, ediție îngrijită de Lucian Predescu, București, Edit. Cugetarea-George Delafras, f.a., p. 3.

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821*, volumul II, București, Institutul de Arte Grafice, 1908, p. 41.

aceasta s-ar fi transformat într-o mare operă racordată fluxului european. În prefața sa *La problema timpului nostru*, Nicolae Iorga scrie că, în timp ce la noi îl aveam doar pe Eliade ca filosof, peste Prut, un român își lua un anumit avânt în domeniul arid al speculațiilor spirituale: „Alexandru Hâșdeu face în acest studiu teoria a ceea ce se cheamă azi dreapta, dar o face ca filosof. El caută să alieze ideologia germană, cu care era cultivată Rusia oficială țaristă, cu misticismul național rusesc, adică ceea ce se face și azi.”⁵ Pe tărâm istoriografic apreciem manifestările din diverse domenii ale lui Alexandru Hâșdeu chiar și lipsite (după spusa criticilor) de o structură sistemică, dar care depășesc sub unghi geografic granițele Basarabiei, astfel făcându-se auzit glasul nostru și la curți străine.

O personalitate care reprezintă romantismul românesc în toată splendoarea lui este Mihai Eminescu, „care participă cu dăruire pasională la disputele cetății, (...) nu ca un om politic activ, ci cu pana strălucitului gazetar”⁶. Așteptările ce țin de soarta Basarabiei și de nedreptatea comisă la 1812 s-au împlinit, în istoriografia românească, abia prin Eminescu. Doar el editează studiul cu titlul clar și fără echivoc *Basarabia*, în anul 1878, publicat în ziarul „Timpul”, urmat și de alte articole pe această temă, care se înscriu ca un excurs istoric despre această provincie, care avea menirea să atragă atenția opiniei publice și politicienilor timpului. În textul *Pe arborul tăcerii* poetul scria în același an și în același ziar despre situația de peste Prut: „Sub forma monarhiei absolute domnește cel mai mare arbitrar administrativ; se rusifică cu de-a sila tot ce nu e moscovit (...)”⁷

Anul 1878, după congresul de la Berlin, aduce o nouă turnură în istoria Basarabiei de sud, acesta fiind motiv de indignare pentru poet, care abordează subiectul, formulând astfel realitățile timpului: „Camerile actuale au autorizat, neautorizate ele însele, cedarea provinciei, fără a crede de cuviință de a consulta poporul. La ce trebuie să știe poporul sub ce soi de stăpâni va ajunge o parte a lui, sub ce stăpâni e amenințat de a cădea întreg?”⁸. Criticarea deschisă a politicii anexioniste a Rusiei îl pune în conflict cu conducerea cotidianului „Timpul”, ceea ce nu reușește să îi tempereze viziunea sumbră asupra realității basarabene și care va continua să figureze în obiectivul publicisticii sale.

Prin racordarea sa la această temă, Eminescu ne atrage atenția asupra uneia dintre cunoscutele probleme cu care s-a confruntat secole la rând poporul român: expansiunea slavismului (care cu siguranță nu este un subiect clasat). Cărturarul Z. Ornea îl considera pe Eminescu „cunoscătorul de istorie și suflet de moldovean iubitor al trecutului căruia îi place o progresie lentă și care vrea să păstreze firea românească mai mult, decât să meargă repede înainte, dezbrăcându-ne de dânsa prin străine legi și străine obiceiuri”⁹. Desprindem din însemnări, secvențe

⁵ Em. C. Grigoraș, în Alexandru Hâșdeu, *Problema timpului nostru*, București, Institutul de Arte grafice, 1938, p. 2.

⁶ Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Edit. Eminescu, 1975, p. 53.

⁷ Mihai Eminescu, *Basarabia – pământ românesc, samovolnic răpit*, antologie, prefață și note de D. Vatamaniuc, București, Edit. Saeculum, 1997, p. 98.

⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁹ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 546.

veritabile ale romantismului, care formau episodul integru național la acea etapă și prin scrisul istoric despre Basarabia.

Istoriografia română din perioada citată este lipsită de o istorie colectivă a tuturor teritoriilor locuite de conaționali, deși problema unirii spațiilor românești se întvedea clar, încă după 1859, cu atât mai mult acum, după 1878. Desigur, o sinteză semnificativă ar fi marcat pleiada istoricilor și ar fi legitimat reușita lor. Dar, de regulă, evenimentele politice și istorice au influențat de asemenea și preocupările de cercetare și valorificare a trecutului.

Conjunctura social-politică și culturală, creată în Basarabia după 1812, permite constatarea că scindările naționale au condus la distrugerea elitei politice și culturale, iar lipsa condițiilor propice pentru dezvoltarea culturii materne și absența posibilităților de dezvoltare a vieții și elitei au afectat dezideratul politic al unității naționale.

Sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează în evoluția istoriografiei române detașarea de romantism care se realizează prin intermediul lui A.D. Xenopol, situat la interferența dintre istoricii de formațiune pozitivistă și cei ai școlii critice. „Tot ce a scris Xenopol (...) își dezvăluie adevărata semnificație numai în perspectiva sintezei, care a fost, desigur, vocația lui cea mai pregnantă. Un instinct sănătos, stimulat de preceptele pozitivismului francez și de școala etnopsihologică germană, l-a călăuzit în selecția și interpretarea faptelor, iar un tenace spirit constructiv i-a ușurat efortul integrator.”¹⁰

Concluziile sale după *Războaiele dintre ruși și turci*, și anume că studiul faptelor trecute poate să ne slujească până la un punct de călăuză în cele de față și viitoare, demonstrează caracterul pragmatic al istoricului și susținerea adevărului: „Fiindcă viitorul țării nu putea fi așezat durabil pe acest îngust pământ unde neamurile neîncăpătoare se zdrobesc și se înghit, decât pe temelia adevărului.”¹¹ Catastrofele și crizele istorice, care cunosc o acutizare în anumite momente, au favorizat întotdeauna interpretarea procesului istoric.

Aceste meditații vin în urma unor încercări de a structura istoria românilor din perspectiva stabilirii propriei identități. Autorul semnalează criza identitară și prin accentele politicii externe ale altor state, realizată pe teritoriul românesc: „Și cu toate acestea, Rușii urmăreau în purtarea lor față de poporul român numai realizarea intereselor lor politice, slăbirea și zdrobirea împărăției otomane. Dar, pentru a ajunge la acest scop, trebuiau să facă românilor un bine indirect, anume să-i emancipeze tot mai mult de stăpânirea ei.”¹²

Opera istoricului și filosofului emite aprecieri obiective, concrete și precise în la *Introducerea* la volumul șase, referitor la istoria poporului român și la *înțelegerea timpurilor ce ne răpesc în vârtejul lor*. Crearea prin persuasiune a atitudinilor autorului față de epoca trăită ne atrage atenția la pierderea a trei provincii anexate Austriei, Porții și Rusiei, la suferințele la care fu supus poporul din partea acestora¹³.

¹⁰ Alexandru Zub, *op.cit.*, p. 238.

¹¹ *Ibidem*, p. 235.

¹² Al.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, Tipo-Litografia „H. Goldner”, 1893, p. 32.

¹³ *Ibidem*, p. 32.

Realitatea istorică l-a făcut pe Xenopol să concluzioneze că faptul valabil pentru turci e același și pentru ruși: „Ocârmuirea provizorie introdusă de ruși în mai multe rânduri (...) învățară pe români un lucru, anume că sub turci dusesse o viață plină de primejdii, mântuirea existenței lor nu putea să le vină nici de la puterile creștine, în care ei la început își pusesse speranțele. Politica rusească a ajutat la emanciparea poporului român, cu toate tendințele ei de a se substitui stăpânirii otomane.”¹⁴

Sensul pe care îl găsește autorul asigură libertatea de manifestare a poporului cu care se identifică, este starea verificată de istorie, când poporul înțelege: „că, numai atunci vor putea trăi fericiți, când vor putea duce ei înșiși soarta vieții lor”¹⁵. Ascensiunea valorilor naționale la Xenopol o urmărim din perspectiva unirii: „*Față cu ideea unirii, națiunea românească se înfățișă îmbucătăită în mai multe trupuri.*”¹⁶

A.D. Xenopol a avut meritul de a fi încercat cu inteligența și verva sa să combată teoria menită să conteste drepturile istorice ale poporului român în ținuturile locuite de el. Scrierile elaborate îl denotă pe posesorul unei teorii specifice cunoașterii istorice. „Prin cele două contribuții majore, sinteza și teoria istorică, Xenopol a universalizat istoria-realitate românească și, în aceeași măsură, cugetarea teoretică, prin lucrări de rezistență. Într-un fel sau altul, contribuțiile istoriografice xenopoliene au creat cadrul în care s-a manifestat școala critică.”¹⁷

Se cuvine să remarcăm preocuparea sa pentru realitatea istorică văzută prin prisma politicii interne și externe a Principatelor de la Dunăre, a Imperiilor Otoman și Rus, tabloul complet al istoriei românilor, fără deosebire de provincie, în studiul monografic intitulat *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române* (Iași, 1880, vol. I).

Afirmațiile noastre se vor referi la războiul ruso-turc din 1806–1812, capitol în care autorul tratează conflictul iscat între turci și ruși pe fundalul înțelegerii lui Napoleon cu Rusia privind divizarea Imperiului Otoman. Autorul reconstituie evenimentele pornind de la cercetarea faptelor istorice reale și până la restituirea lor critică pe bază de izvoare și documente istorice, cum procedează de altfel în întreaga sa operă.

„Războiul acesta fusese pornit de ruși pentru a scăpa Țările Române de jafurile și asupririle turcilor: prin urmare era firesc ca în timpul cât rușii au stăpânit Principatele, 1807–1812, să se întâmple o schimbare de regim.”¹⁸

Pentru examinarea realităților timpului sunt descrise abuzurile armatei ruse, urmate firesc de concluzia că: „... o asemenea stare de lucruri nu putea trezi simpatii în inimile românilor pentru liberatorii lor”¹⁹, fapt care îl caracterizează

¹⁴ *Ibidem*, p. 32.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

¹⁷ Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Edit. Accent, Cluj-Napoca, 2002, p. 140.

¹⁸ A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*, Iași, Tipo-Litografia „H. Goldner”, 1880, vol. I, p. 209.

¹⁹ *Ibidem*, p. 213.

întocmai pe istoric în legătură cu cercetarea amănunțită a trecutului și cu precizarea cât mai exactă a faptelor petrecute.

Realitățile timpului, analiza războaielor ruso-turce și concluziile trase în urma cercetărilor îl ajută pe istoric să rezume că „Răpirea Basarabiei ar fi trebuit să învețe pe români un lucru: că dacă există vreun pericol pentru existența lor ca națiune, aceasta va veni de la Nord: dacă există vreun element, adevărat dușman al elementului român, este acel rusesc (...) ce pune în pericol existența noastră.”²⁰

Referindu-se la A.D. Xenopol, Pompiliu Teodor a situat elaboratul la baza unui nou început, care ne vorbește de istorie ca obiect și domeniu al cunoașterii: „Opera istoricului ne oferă generoase perspective, un nou mod critic și sistematic de tratare.”²¹

Volumul al doilea din *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române* continuă cu situația Basarabiei de după introducerea Regulamentului Organic și concretizează faptul că „Rusia opuse cele mai puternice stavile propășirii noastre”²². Astfel în opera lui Xenopol, ține să accentueze P. Teodor, își dau întâlnire două tendințe, aceea a sintezei istorice științifice și, în același timp, a idealurilor naționale²³.

Specialiștii în domeniu au stabilit existența unei istorii comune a românilor de la Nistru până la Tisa, doar că aceștia locuiau răspândiți în imperii disparate. Deși vorbeau aceeași limbă, aveau stăpâni diferiți. Lucrările lor au elucidat chestiuni premergătoare și ulterioare anului 1812, abordând pentru prima dată în istoriografia românească acest subiect din perspectiva impactului reprezentat de către Imperiul țarist.

*Istoria românilor din Dacia traiană*²⁴ a însemnat un moment decisiv, prima sinteză modernă, care a deschis calea celor ce au urmat. Istoria elaborată de A.D. Xenopol a înfățișat civilizația românească în toate aspectele ei fundamentale, integrând toate cele trei țări românești²⁵.

În volumul al V-lea din marea sinteză a istoricului citat întâlnim referiri la istoria Basarabiei, ca un fapt bine cunoscut și care nu pretinde explicații de prisos. Despre legitimitatea păcii de la București din 1812, autorul menționa în maniera sa proprie: „este de netăgăduit că între logică și politică este un abis, tot atât de mare ca între rațiune și interes.”²⁶ Despre inestimabila operă a lui Xenopol putem face apel la concluzia oferită de către Al. Zub: „Nimic din ceea ce putea contribui la cunoașterea tabloului social-politic al dinamicii evenimentelor, înlănțuite pe «firul cauzalității», n-a rămas în afara atenției sale.”²⁷

²⁰ *Ibidem*, p. 215.

²¹ Pompiliu Teodor, A.D. Xenopol, „Tribuna”, 1970, nr. 9, p. 5.

²² A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci*, vol. II, 1880, p. 61.

²³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 6.

²⁴ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iași, Edit. Librăriei Școalelor „Frații Șaraga”, 1896.

²⁵ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, Edit. Dacia, 1970, p. 13.

²⁶ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, p. 321.

²⁷ Alexandru Zub, A.D. Xenopol. *Bibliografie*, București, Edit. Enciclopedică, 1973, p. 17.

Același spirit al identificării dintre subiectul și obiectul istoriei este cel ce va anima alte generații de cercetători, ce vor zidi pe acest pedestal multe alte opere inspirate de Clio.

Argumentul istoric în favoarea Basarabiei s-a extins, la sfârșitul secolului al XIX-lea, adăugând noi interpretări și autori care, în timp, vor deveni nume de referință sau vor avea un loc modest în completarea acestui vid informațional de expresie românească.

Pentru cercetători și, îndeosebi, pentru opinia românească, detaliile vieții acestei provincii vor fi cunoscute mult mai târziu. Începutul acestei cunoașteri este marcat de monografia lui Zamfir Arbore²⁸, publicată abia la 1898, constituind un alt argument puternic al prezenței românești în ținut. Pomenită secvențial în diferite amintiri, scrisori, studii, neinfluențată de curente istoriografice sau școli, această lucrare, inspirată de autorii ruși, focalizează atenția cititorului pe această bucată de pământ românesc, stăpânită de străini.

Referindu-se la autor, Nicolae Iorga îl consideră „qvasi scriitor și profesor”²⁹, care a publicat o monumentală monografie, prima de altfel în istoriografia românească, elaborată în 1898 și premiată de Academia Română. Lucrarea are șapte capitole, intitulate cărți, și izbutește să scoată la lumină geografia fizică și politică, demografia, moravurile și obiceiurile, orașele și satele, economia, biserica și școala Basarabiei după 1812. În *Introducere*, autorul prezintă considerațiuni istorice generale privitoare la teritoriul dintre Prut și Nistru, care după pacea de la București nu a mai aparținut Moldovei. Lucrarea prezintă de un șir de imagini ale cetățitorilor și ale Chișinăului, tabele, anexe, hărți care facilitează cunoașterea teritoriului pruto-nistrean.

Zamfir Arbore deapănă firul istoriei, pornind de la perioada antică, când acest teritoriu era locuit de sciți, continuând cu romanizarea dacilor, migrația barbarilor, evenimentele evului mediu românesc: gloria domnitorilor, rezistența moldovenilor în fața dușmanului și înfrângerile care au lipsit Moldova de cetăți și libertate politică. În cartea a patra, autorul descrie orașele, satele, mănăstirile, menționând și aspectul lor istoric, geografic și economic (de până la 1812). Prin istoria narată, autorul ține să argumenteze unitatea istoriei Basarabiei și a Moldovei.

În momentul în care Arbore concepea ideea unei istorii integrale a Basarabiei, în spațiul românesc nu exista nicio abordare completă și sistematică a acesteia. Autorul monografiei a dorit să umple acest vid, neavând la dispoziție prea multe documente sau lucrări, în afară de scrierile autorilor ruși, pe care le-a și folosit. După N. Iorga, basarabeianul Zamfir Arbore face la 1898 o tentativă reușită de a scrie o istorie a Basarabiei. „Solia Basarabiei el ne-a adus-o în zilele când nimeni nu se putea gândi la lucrurile mari – dar și grele – și la aceasta nu ne gândim îndeajuns”³⁰, afirmă istoricul.

²⁸ Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, 2 volume, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1898 și 1899.

²⁹ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”, București, 1934–1939, p. 361.

³⁰ *Ibidem*, p. 371.

Un alt autor este D.C. Moruzi, ale cărui lucrări se integrează în curentul istoriografiei postromantice. A început să scrie la vârsta de 53 de ani, așa cum mărturisește în volumul *Înstrăinații*, din convingerea că are obligația morală de a încerca să reînvie o lume pe care ar dori să o restituie, așa cum a trăit, cum a simțit și cum a gândit ea, cu ideile și cu defectele ei, cu trăirile frumoase și mărețe, „o lume, pe care cei mai mulți dintre voi nu au cunoscut-o, și pe care aveți datoria să o judecați cu respect și nu să vă lăsați induși în eroare de către criticile subiective la care a fost supusă de contemporaneitate”³¹. Basarabean, născut în ținutul Soroca (1850–1914), cu studii și la Paris, iar din anul 1877 stabilit în România, vădește o dragoste deosebită pentru Basarabia.

„Un autor fără nicio altă pretenție, decât aceea de a spune adevăruri folositoare (...) are un scris sigur, limpede, un rost convingător”, cităm din *Prefața* semnată de Nicolae Iorga³². Din scrisoarea autorului³³, adresată vărului său, aflăm că el a părăsit Rusia, ca să nu fie pus în situația de a-și trăda împăratul sau neamul. Pentru a-și păstra titlurile era dator ca orice nobil să-și ia slujbă la împărat. Dacă ar fi trăit și lucrat în Basarabia, unde își avea averea, i s-ar fi impus să contribuie la opera de rusificare, dar el a preferat să procedeze corect față de toți: lasă moștenirea părintească fratelui său care nu-i împărtășea ideile și se retrage peste Prut, trăind, după cuvintele lui, în sărăcie și fără glorie. Iorga scria despre faptul că era de neam domnesc, despre generozitatea sufletului lui, iar atitudinea lui a fost permanent aceea a unui adevărat prinț³⁴.

Scrierile lui Constantin Moruzi conțin și mărturisiri despre starea de fapt din Basarabia secolului al XIX-lea și despre pericolul inerent pe care-l constituie rușii pentru cultura română. La 1906, D.C. Moruzi publică *Rușii și românii*, despre care N. Iorga scria în *Prefața* volumului: „cu toate greșelile de istorie și atâtea lipsuri, formează totuși cea mai bună lucrare pe care a dat-o până astăzi un român despre împărăția vecină (...)”³⁵.

Autorul compară Imperiul țărilor cu turnul Babel, acel conglomerat de popoare care s-a ridicat împotriva dumnezeirii, de unde decurge și concluzia despre viitorul sumbru al acestuia, adică iminenta sa prăbușire. D.C. Moruzi cercetează clasele sociale, structurile politice, administrative ale Rusiei și influența lor asupra popoarelor ce stăteau reunite forțat în alcătuirea Imperiului. „Țin să stabilesc de la început, că nu vin să critic instituțiile imperiului vecin, ci să fac un tablou, adevărat și amănunțit, de starea sufletească de peste Prut.”³⁶ Din lucrare nu lipsesc nici încercările de

³¹ F. Marinescu, *Un basarabean înflăcărat*, „Limba română”, nr. 5–6, anul XXII, 2012, p. 45.

³² Nicolae Iorga, *Prefață* la D.C. Moruzi, *Rușii și românii*, București, Edit. Institutului de Arte Grafice „Minerva”, 1906, p. VII.

³³ *Scrisoare deschisă Exc. Sale d-lui Teodor Krupenschi, represintat al Basarabiei la Duma Imperiului*, „Neamul românesc”, anul VI, nr. 9, 28.01.1911, București, p. 136–139.

³⁴ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, București, Fundația pentru Literatură și Artă, „Regele Carol I”, 1936, p. 241.

³⁵ Nicolae Iorga, *Prefață* la C. Moruzi, *Rușii și românii*, p. IX.

³⁶ D.C. Moruzi, *Rușii și românii*, p. 9.

sinteză, prin care semnatarul reușește să dezvăluie subterfugiile regimului țarist: „Pe măsură ce-și alipeau un alt neam (...), ei deschideau largi porțile rusismului la toți acei care se lepădau de obârșie și erau gata să servească.”³⁷

O altă contribuție a prințului D.C. Moruzi este *Pribegi în țară străină*, roman social³⁸, editat la Iași. Deși nu este o lucrare istorică, romanul rămâne o operă substanțială originală, în care autorul reușește prin exemple concrete să redea atmosfera procesului de rusificare (sau deznaționalizare cum o mai numește) din Basarabia țaristă. N. Iorga consideră că, prin bogăția amintirilor, acest roman poate fi situat, pe bună dreptate, alături de opera lui Ion Ghica, fiind interesant și instructiv³⁹. Am considerat utilă această referință literară, ca să subliniem și alte preocupări din epocă privind istoria Basarabiei, deși au fost mult mai modeste în comparație cu cele înregistrate de scrisul istoric.

Nicolae Iorga face apel și la viața ecleziastică locală, atunci când scrie despre Basarabia, fapt care s-a dovedit necesar pentru reconstituirea culturii naționale românești. Istoricul nu pierde din vedere perioada când se tipăreau cărțile în limba română la stânga Prutului, amintind că: „Din fericire și ierarhia bisericească rămâne un timp în mâini românești, vlădica cel nou de la Chișinău a fost un adevărat și isteț român. Biblia copiată după Șerban Vodă, din 1688, a ajuns populară și în Moldova noastră și sub Bănulescu se încep tipăriturile religioase basarabene, cât de puține ar fi ele.”⁴⁰ Istoricul se bucură de fiecare manifestare românească, realizată în Basarabia. Întrucât ortodoxia are un rol important în viața autohtonilor, tipăriturile bisericești dobândesc un rol dublu; fiind editate în limba maternă pe teritoriul anexat, ele mențin flacăra spirituală și națională a poporului. O activitate deosebit de rodnică în acest domeniu a avut-o mitropolitul Bănulescu-Bodoni. „Fapt este că mitropolitul Gavriil a pus bazele culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină, că în urma activității lui cultura românească s-a întărit, a luat o direcție, care a contribuit foarte mult la conservarea spiritului românesc în provincia noastră.”⁴¹ La 31 mai, 1814, la cererea mitropolitului, Sf. Sinod aprobă deschiderea tipografiei românești, iar responsabilitatea pentru traducerea cărților din slavonește în românește și-o asumă însuși G. Bănulescu-Bodoni. „Cea dintâi carte bisericească tipărită în tipografia eparhială din Chișinău a fost *Liturghia* de la 1815.”⁴² În lucrare sunt folosite în proporții mari textele vechi românești, alături de traduceri din slavonă, fiind introduse mici modificări, utilizarea lor urmând să faciliteze activitatea preoților absolvenți ai seminarelor românești de peste Prut. Eforturile de tipărire înregistrează succese importante, numărând printre ele titluri ca: *Molebnic*

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ D.C. Moruzi, *Pribegi în țară străină (roman social basarabean)*, Iași, Edit. Institutul de Arte Grafice, „N.V. Ștefaniu”, 1912.

³⁹ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, p. 132.

⁴⁰ Nicolae Iorga, *Continuitatea...*, p. 8.

⁴¹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Edit. Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992, p. 37.

⁴² *Ibidem*, p. 41

(1815), *Ciaslov* (1817), *Registru moldovenesc pentru parastas* (1817), *Psaltirea* (1818), și, desigur, *Biblia*. În anul 1817, Comitetul secției Societății biblice din Petersburg hotărăște să traducă și să tipărească *Biblia* în limbile popoarelor neruse.

O dovadă incontestabilă de recunoaștere a limbii române vorbite în Basarabia țaristă este cererea acestui Comitet, adresată mitropolitului, ca să îi trimită o Biblie românească, care urma să le servească drept exemplar de traducere. Mitropolitul Gavriil le trimite Biblia de la 1688, tipărită la București, și *Biblia* de la Blaj, de la 1795, însoțite de o recomandare să fie utilizată Biblia de la Blaj, pentru că traducerea ei este mai clară și se folosește limba cea nouă, mai înțeleasă⁴³. Comitetul s-a decis pentru *Biblia* de la Blaj, iar corectura trebuia s-o supravegheze vicepreședintele societății, principele Ipsilante, cu ajutorul consilierului de colegiu, Matei Crupenschi. Deoarece timpul pentru editarea *Bibliei* era limitat, la Petersburg nu s-a făcut o traducere a textului după originalul grecesc și slavon, ci s-a acceptat, doar cu mici corectări, tipărirea *Bibliei* de la Blaj. În august 1819, a și apărut această monumentală lucrare în românește, tipărită fiind în capitala țarilor. După moartea mitropolitului Bănulescu-Bodoni au continuat să fie publicate în Chișinău cărți cu caracter bisericesc, dar traduse deja din slavonește. În aceleași condiții de stăpânire străină se tipăresc cărți didactice la Chișinău și la Sankt Petersburg ca: *Bucoavnele* de la 1814, 1815, 1822, *Gramatica ruso-română* (1819, 1830–1840), *Crestomația românească* și *Gramatica* lui I. Hâncu, *Bucoavnele* de la 1842, 1844, 1861 și 1865 ale lui Ioan Doncev.

Dintre toate acestea insistăm asupra *Crestomației* eruditului⁴⁴ Iacob Hâncu, editată în anul 1840. Absolvent al seminarului din Chișinău, preocupat de gramatica limbii române, el s-a gândit și la elaborarea unei crestomații aferente, editată cu litere chirilice la tipografia Academiei imperiale de științe ruse. Convins de necesitatea acestor scrieri și traduceri, el include pentru prima dată texte din literatura românească, fragmente frumoase din proza și istoria românilor, precum și primul dicționar româno-rus. Este cea dintâi crestomație tipărită pentru elevii basarabeni, care vor face cunoștință cu literatura de peste Prut. În cuprinsul ei au fost incluse pagini despre Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, frânturi din Gheorghe Asachi, din *Descrierea Moldovei* de D. Cantemir și, desigur, din opera lui Pușkin, tradusă de A. Donici. După părerea lui Ștefan Ciobanu, lucrarea principală făptuită de Iacob Hâncu este gramatica limbii române. În cuvântul de început, autorul face elogiul limbii române cu multă erudiție, amintește originea și particularitățile ei, demonstrând faptul că moldovenii și muntenii au aceeași limbă, dovadă fiind abundența cuvintelor identice și de comună origine latină. Autorul mai constată că limba română are și două dialecte, muntenesc și moldovenesc, iar regulile gramaticale corespund normelor științifice. Este prima gramatică scrisă a limbii române în spațiul basarabean, fără pretenția de a o copia pe cea slavă sau rusească, aici neexistând în cuprinsul ei explicații în limba rusă. Faptele acestea confirmă realitățile incontestabile, verificate prin călătoria din 1904 a lui Nicolae Iorga și prin adevărul rostit de el: „Un popor

⁴³ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 109.

care se întărește de la cultură, de la toate izvoarele lui de viață morală, nu poate pieri în veci.”⁴⁵ Cercetătorii scriu după propriul lor îndemn, făcând o istorie ce decurge din viziunea lor patriotică. Istoria urmează filosofia atunci când acceptă direcțiile ei morale, ținând neconținut la efectul moral al lucrurilor trăite și povestite de autor.

Istoricul judecă trecutul după ideile timpului său, de aceea Zamfir Arbore, fiind el însuși implicat în calvarul rusificării, nu va putea tolera nicicând administrația țarismului rus și repercusiunile ei în Basarabia și se va pronunța, cu revoltă și durere, astfel: „Ei (românii basarabeni, n.n.) sunt oprți a învăța limba lor maternă, oprți a se ruga lui Dumnezeu românește, școala și biserica în Basarabia au devenit pârghia cu ajutorul căreia guvernul rus nădăjduiește să rusifice populațiunea românească.”⁴⁶ Realitatea trăită nu îl poate bucura pe Arbore, iar cultura națională fărâmițată între est și vest, dominată de cenzură, lipsită de școli superioare, de o elită națională, îi trezește indignarea. Deși în reproducerea evenimentelor istorice „nu există istorie obiectivă și nici nu va putea exista vreodată, în măsura în care trecutul apare întotdeauna inextricabil legat de (re)povestirea lui, din unghiul inevitabil al unei subiectivități care deformează”⁴⁷, nu putem ignora principiul sensibilității în istorie.

Ca să nu depășim orizontul istoriei discutate mai sus, rămânem în zona mărturiilor afective: cea a scrisorilor, marcate de o amintire istorică, ocupată exclusiv de evenimentele politice, sociale și culturale din Basarabia, în perioada țarismului.

Dintre corespondențele și articolele publicate în secolul al XIX-lea, consemnăm *Scrisori din Basarabia*, care au fost tipărite în cotidianul bucureștean „Telegraful”, începând cu 1880, semnate de un anume Basarab (sau, rareori, cu inițialele B.), expediate din Chișinău și având o continuitate de un deceniu. Inițial au apărut la rubrica *Din Basarabia*, iar apoi, de la 29 ianuarie 1881, sub titlul *Scrisori din Basarabia* și, în sfârșit, *Scrisori de peste Prut*, începând cu 18 septembrie 1888.

Deceniul 1880–1890, la care se referă corespondența, a fost unul dintre cele mai întunecate din istoria veacului al XIX-lea în Rusia țaristă și implicit în Basarabia, conform relatărilor emitentului. „Liniștea de cimitir”, în care activă era numai politica dură de rusificare, s-a înstăpânit, cu efecte morale catastrofale, și în provincia de margine a imperiului, în Basarabia românească. Fără școală, presă, cărți și biserică în limba poporului, românii basarabeni ar fi putut să-și piardă identitatea națională în câteva puține generații⁴⁸.

Informațiile oferite de Basarab (să fie un pseudonim pentru Gheorghe Gore?; autorul rămâne până în prezent neidentificat) sunt de netăgăduit și ele demonstrează cu prisosință că strădania autorităților țariste a fost îndreptată spre schimbarea

⁴⁵ Nicolae Iorga, *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut pentru istoria românilor și pentru folclorul românesc*, „Analele Academiei Române”, seria II, tomul 36, 1912, p. 1042.

⁴⁶ Zamfir Arbore, *Liberarea Basarabiei*, Chișinău, Edit. Universitas, 1993, p. 170.

⁴⁷ Florin Platon, *Mituri și false mituri în istoria României*, „Contrafort”, nr. 8, 1977, p. 7.

⁴⁸ Basarab, *Scrisori din Basarabia*, vol. I, 1880–1883, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința/București, Edit. Fundației Culturale Române, 1996, p. XIX.

structurii naționale românești a provinciei dobândite la 1812⁴⁹. După știința noastră, nu există, așa cum se menționează în *Introducere*, în literatura română din secolul al XIX-lea, o altă suită de scrisori, elaborate aproape săptămânal, care să acopere un întreg deceniu și să contribuie atât de substanțial la cunoașterea dificilei existențe a românilor dintr-o veche regiune istorică⁵⁰.

Meritele principale ale mesajelor expediate de Basarab rămân cele de ordin documentar, cu privire la evocarea fidelă a unui mod de viață și de gândire puțin cunoscut astăzi. Se utilizează pe acum puterea cuvântului de a recrea pentru posteritate o întreagă lume cu bune și rele, care respingea, tăcută și tenace, orice compromis cu asupritorii.

Intervenția puterii de stat în regiunea anexată își pune pecetea nemijlocit și pe viața rurală. Autorului nu îi scapă din vedere această zonă, cu șirul de probleme pe care le discută cu fervoare: „Să trecem acum la sate, făcând o astfel de ochire repede stării poporului muncitor. Un milion de locuitori români, prin drepturi istorice, ai Basarabiei n-au nici o școală în limba lor proprie, în tot cuprinsul pământului locuit, și fiindcă au păstrat limba natală, fiindcă nu s-au asimilat cu cotropitorul și n-au învățat limba lui, sunt condamnați la o ignoranță seculară.”⁵¹

Abuzurile la care sunt supuși sătenii sunt descrise într-o perioadă crucială, când li s-a impus să-și părăsească propria vatră și să plece aiurea pentru a popula alte pământuri. „Starea economică a țăranului basarabean e așa de ticăloasă încât emigrațiunea poporului agricol, care s-a început de la 1864, se accentuează din an în an. Limba română se vorbește printre munții Caucazului, în Samara, pe câmpiile sudului Siberiei, pretutindeni bietul român își caută refugiu contra cotropitorului său.”⁵²

La fel ca Zamfir Arbore, autorul descrie evenimentele din Basarabia, prin experiența trăită, folosind exemple concrete despre habitatul basarabenilor. Deși nu considerăm că prin analizarea unor atare scrieri putem contribui la îmbogățirea și lărgirea orizontului istoriografic, credem că ele rămân părți ale tezaurului complementar al faptelor și realităților istorice naționale.

În acest raport de descriere a caracterului real din ținut se înscrie și Alecu Russo, un exponent al romantismului clasic, care își publica *Amințirile* la 1855. Faptul este semnificativ prin descrierea mediului copilăriei sale din satul basarabean, aflat în codrii Bâcului, precum și a amintirilor istorice inserate. Dincolo de interesul literar al operei sale, atenția specialistului se îndreaptă și spre atitudinea lui față de străini, spre cugetările despre dragostea de țară, „iubind-o în goliciunea și sărăcia ei”⁵³. „Aceste pagini publicate în *România Literară* întrec, ca adevăr înduioșat, pe acelea din *Zimbrul*.”⁵⁴ Considerațiile asupra vechii epoci eroice și a celei de la 1812 încoace au un neobișnuit relief istorico-lingvistic.

⁴⁹ *Ibidem*, p. XXVII.

⁵⁰ *Ibidem*, p. XXXIII.

⁵¹ *Ibidem*, p. 2.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

⁵³ Alecu Russo, *Opere complete*, comentate de Lucian Predescu, București, Cugetarea, f.a., p. 76.

⁵⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol.1, București, Institutul de Arte Grafice, Edit. Minerva, 1907, p. 178.

Prin scrierea sa, A. Russo s-a dovedit a fi și un filosof al istoriei, reușind să judece din perspectivă istorică (la 1855), atunci când afirma că „Românul va sta împotriva străinului nestrămutat ca biserica lui Dumnezeu pe stâncă”⁵⁵, dar și că „străinismul este incapabil să distrugă naționalitatea românească, ci dimpotrivă o poate întări în vitejia și conștiința ei”⁵⁶. Este firesc ca în această perioadă să se acorde mult mai multă atenție unor atare demersuri, care coincid cu nevoia acută de atitudine civică și poziție fermă exprimată față de străini.

Între anii 1856–1878, asistăm la o perioadă marcată de semnificație în istoria românilor din sudul Basarabiei (județele Cahul, Ismail și Bolgrad), care s-a aflat, timp de 22 de ani, în componența Principatelor Românești. Puterile europene au hotărât, după pacea de la Paris (1856), să-și protejeze interesele prin îndepărtarea Rusiei de la Dunăre. Zamfir Arbore relatează cu întristare despre această epocă, de după 1878, regretând separarea românilor de România unită: „La 1878, Rusia, călcând cuvântul de onoare al împăratului Alexandru al II-lea, care s-a legat trecând Prutul cu armatele sale, de a garanta integritatea teritoriului României, a cerut de la Congresul din Berlin înapoierea Basarabiei de sud. Areopagul european a cedat stăruințelor Rusiei.”⁵⁷ Compoziția etnică a acestor trei județe a suportat schimbări radicale în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în urma colonizării acestei regiuni cu locuitori străini. Statul român a contribuit la emanciparea națională a coloniștilor basarabeni, care, până la 1856, au fost supuși rusificării și deznaționalizării. Introducerea învățământului obligatoriu a schimbat destinul românilor, oferindu-le dreptul de a studia în limba maternă. Aceste județe, fiind incluse timp de 22 de ani în sfera economică și socială a României, au avut parte de schimbări benefice, stabilind legături puternice cu viața românească.

Istoriografia epocii studiate, deși se caracterizează prin obiectivitate, lasă deseori spațiu sentimentalismului, ba uneori și exagerărilor, atunci când e vorba de discursul național.

Cu toate acestea, tematica anunțată în titlul articolului a încorporat personalități distincte, care au scris în această perioadă: Nicolae Iorga și A.D. Xenopol. Apoi am relevat rolul monografiei semnate de românul basarabean Zamfir Arbore, care abordează riguros istoria Basarabiei de la începuturi până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ceilalți autori români sus-pomeniți, Alecu Russo, D.C. Moruzi, Basarab, au reușit să elucideze, suficient de argumentat, păstrarea indentității naționale, traseele dezvoltării sociale, culturale și politice ale Basarabiei, pe parcursul secolului al XIX-lea. Ei au izbutit să evidențieze problemele de ordin istoric, național și administrativ, care s-au acumulat în această perioadă.

⁵⁵ Alecu Russo, *op.cit.*, p. 78.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 86.

⁵⁷ Zamfir Arbore, *Liberarea Basarabiei*, p. 169.